

УДК 330.8:336.1

Назаренко Ольга Михайлівна

аспірант,

ДННУ «Академія фінансового управління»

Міністерства фінансів України

Назаренко Ольга Михайловна

аспірант,

ГУГУ «Академия финансового управления»

Министерства финансов Украины

Nazarenko Olga

Phd student, SESI «Academy of Financial

Management» Ministry of Finance of Ukraine

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД
ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ У КІНЦІ 19 – ПОЧАТКУ 20 ст.
СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО
БЮДЖЕТА УКРАИНЫ В КОНЦЕ 19 - НАЧАЛЕ 20 ВЕКА
THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE THEORETICAL
FOUNDATIONS OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE IN THE
LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних результатів становлення та розвитку української класичної національної наукової школи державних (публічних) фінансів у кінці XIX - на початку XX ст., що формувалася як на національному ґрунті, так і під впливом прогресивних ідей світових економічних течій, зокрема видатних англійських, німецьких, французьких та інших економістів XIX ст.

Головна увага в статті приділяється питанням становлення державного бюджету, управління бюджетними доходами та видатками,

управління державним боргом в період ринкових трансформацій національного господарства, модернізації державних інститутів Російської імперії.

Проаналізовано реальний вплив здобутків видатних українських фінансистів на відому практику складання державного бюджету в Російській імперії того часу.

В статті підкреслюється актуальність, теоретичне та практичне значення спадщини української класичної школи державних фінансів в сучасній українській науці про державні фінанси.

Ключові слова: державні фінанси, державний бюджет, система оподаткування, державний борг, українська класична школа державних фінансів.

Анотація. Стаття посвящена исследованию основных результатов становления и развития украинской классической национальной научной школы государственных (публичных) финансов в конце XIX - начале XX в., что формировалась как на национальной почве, так и под влиянием прогрессивных идей мировых экономических течений, в частности выдающихся английских, немецких, французских и других экономистов XIX века.

Главное внимание в статье уделяется вопросам становления государственного бюджета, управление бюджетными доходами и расходами, управления государственным долгом в период рыночных трансформаций национального хозяйства, модернизации государственных институтов Российской империи.

Проанализировано реальное влияние достижений выдающихся украинских финансистов на известную практику составления государственного бюджета в Российской империи того времени.

В статье подчеркивается актуальность, теоретическое и практическое значение наследия украинской классической школы государственных финансов в современной украинской науке о государственных финансах.

Ключевые слова: государственные финансы, государственный бюджет, система налогообложения, государственный долг, украинская классическая школа государственных финансов.

Summary. The article investigates the main results of Ukrainian classical national scientific school of state (public) funds formation and development in late XIX - early XX century, formed a national soil and under the influence of progressive ideas of global economic trends, including outstanding British, German, French and other economists of the XIX century.

The main focus of the article is given to the formation of the state budget, budget revenues and expenditures, debt management during the market transformation of the national economy, modernizing state institutions of the Russian Empire.

Analyzed real impact of Ukrainian financiers outstanding achievements in public budgeting practice known in the Russian Empire at that time.

The article highlights the relevance, theoretical and practical importance of Ukrainian heritage of the classical school of public finances in the modern Ukrainian science of public finances.

Keywords: public finance, state budget, taxation, national debt, Ukrainian classical school of public finances.

Постановка проблеми. Українська фінансова наука кінця XIX - початку XX ст. була невід'ємною складовою світової економічної науки, що розвивалась в руслі прогресивних ідей, ґрунтовно досліджувала дефініції та практику функціонування державних фінансів взагалі та формування державного бюджету зокрема. Особливу увагу видатні українські вчені-фінансисти присвячували не тільки вивченню

теоретичних засад формування бюджету, а і дослідженню джерел фінансування потреб держави. Вони підкресливали, що держава мобілізує ресурси для покриття видатків найбільш ефективними та прийнятними за даних умов методами. На жаль, на той час здобутки українських вчених не знайшли гідного практичного застосування під час формування державного бюджету Російської імперії. Проте, у сучасній незалежній Україні спадщина цих видатних українських економістів стає конче актуальною в плані розвитку національної фінансової науки та формування сучасної української школи державних фінансів.

Напрацювання видатних українських вчених кінця XIX – початку XX ст. стосувалися багатьох питань управління державними фінансами. Особливе місце в цій спадщині займають праці щодо наукових засад формування державного бюджету та управління державними доходами та видатками. Так, наукові положення, які сформулювали представники української класичної школи державних фінансів відносно державного бюджету, стають все актуальнішими та несуть практичну цінність для економіки в важкий час змін. Сьогодні, коли питання державного бюджету України є одними з найбільш складних в сучасному державному управлінні фінансами, на допомогу приходять здобутки попередників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань становлення та розвитку української фінансової науки кінця XIX – початку XX ст. та внесок українських вчених, розглянуто в наукових дослідженнях таких українських вчених, як О. Бец, С. Бойко, С. Голубка, В. Лісовенко, В. Небрат, Н. Пасічник, В. Опарін, В. Федосов, І. Чуркіна та ін. Усі автори підкреслюють значимість внеску, зробленого українськими вченими в розвиток економічної науки та актуальність класичної української спадщини у наукових дослідженнях проблем управління державними фінансами, а також, необхідність застосування цього досвіду у сучасній теорії та практиці управління державними фінансами незалежної України.

Метою дослідження є аналіз теоретичних засад становлення державного бюджету, що були сформовані українськими вченими-фінансистами у кінці XIX – початку XX ст. та їхньої практичної цінності в наш час.

Основний матеріал дослідження. Реформування грошової, кредитної, фінансової систем у кінці XIX – на початку XX ст., зумовило необхідність відповідних теоретичних досліджень з розробки теорії фінансів та обґрунтування фінансової політики держави. До цих досліджень активно долучилися викладачі українських університетів та практики-фінансисти.

Оцінюючи теорію та практику капіталізму вільної конкуренції з критичних позицій, українські вчені вели пошук нових теоретичних засад економічної науки та механізмів вирішення суперечностей ринкового господарства. На основі аналізу історичних джерел, вивчення історії фінансової науки цього періоду, а саме: навчальних курсів фінансового права, політичної економії, фахових монографій та наукових публікацій, можна визначити неоднорідність впливів класичної школи політичної економії, ідей німецької історичної школи і теорій неокласичної школи на процес становлення та розвитку вітчизняної фінансової науки [12, с. 35].

У другій половині XIX ст. в Україні найбільш популярними стали погляди представників саме німецької історичної школи, які наголошували на головній ролі неекономічних чинників господарського розвитку, соціальному спрямуванні державної діяльності та формуванні національної економіки як засобу утвердження та самореалізації нації. Ціннісна спрямованість цієї течії політичної економії була близька гуманістичним традиціям і доброзвичайним засадам тогочасної української економічної думки [9, с. 16].

Розвиток вітчизняної фінансової науки відбувався в контексті розвитку фінансової думки Російської імперії, під владою якої перебувала

більшість території України того часу. Дослідження бюджету і питань бюджетної системи, державних доходів і видатків держави розглядалися, як правило, у нерозривному зв'язку з фінансовою політикою російської держави того часу [15, с. 169].

Відома дослідниця історії української школи державних фінансів В. Небрат, вважає найбільш плідним для розвитку української фінансової науки саме період другої половини XIX – початку XX ст. Саме в цей час відбувалася активна ринкова трансформація вітчизняного господарського середовища, певна модернізація державних інститутів, а відтак – активна розробка теорії фінансів, обґрунтування митної, податкової, банківської, кредитної політики держави. Найбільш активним було розроблення прикладних аспектів фінансової політики, проте вони були підкріплені фундаментальними дослідженнями та ґрунтовними працями в галузі теорії та історії оподаткування, державного кредиту, бюджетного процесу, державних видатків тощо. Наукові праці другої половини XIX – початку XX ст. таких видатних українських вчених, як М. Алексеєнко, М. Бунге, К. Воблий, П. Кованько, П. Мігулін, О. Миклашевський, В. Незабитовський, І. Патлаєвський, Г. Симоненко, М. Туган-Барановський, І. Янжул, Л. Яснопольський і нині становлять теоретичну базу фінансової науки та концептуальну основу фінансової політики [10, с. 85].

Основними напрямками наукових досліджень вчених-фінансистів Української класичної школи державних фінансів у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. були наступні:

Бюджет та бюджетні відносини. Сутність бюджету та його роль в економічному розвитку держави; необхідність забезпечення засад публічності та правового регламентування процесів складання та виконання бюджету; оптимізація дохідної частини бюджету шляхом зміни пропорцій податкових і неподаткових надходжень; оптимізація фінансування виконання державою різних функцій, забезпечення

ощадливості та результативності під час виконання бюджету; міжбюджетні відносини та визначення перспектив децентралізації видатків з одночасним закріпленням джерел доходів місцевих бюджетів (М. Бунге, П. Кованько, Й. Кулішер, І. Янжул, Л. Яснопольський та ін);

Податкова політика. Сутність та вплив податків на економічний розвиток держави; розподіл податкового тягаря між різними верствами населення з метою забезпечення соціальної справедливості шляхом застосування податкових пільг, диференціації податкових ставок; прогресивне оподаткування доходів фізичних осіб та прибутків юридичних осіб як найоптимальніший інструмент з позиції соціальної справедливості та фіскальної достатності; оптимізація податкової системи як сукупності прямих і непрямих податків, зборів з визначенням переваг і недоліків кожного з них; забезпечення фінансової автономії місцевих бюджетів шляхом справляння місцевих податків; перекладання податків як форма реагування на надмірний податковий тиск (М. Алексеєнко, К. Воблий, С. Іловайський, П. Кованько, Й. Кулішер, В. Незабитовський, Г. Сидоренко, І. Тарасов, І. Янжул, Л. Яснопольський та ін.);

Державний борг. Державний борг як джерело покриття дефіциту бюджету, що виникає внаслідок необхідності фінансування надзвичайних видатків, тому державні позики вважалися надзвичайними доходами; теорія податкових і позикових (боргових) фінансів; організація місцевого кредиту як джерела фінансування видатків місцевих союзів; напрями управління державним боргом, зокрема конверсія та анулювання (М. Алексеєнко, М. Бунге, П. Мігулін, М. Мітіліно, М. Патлаєвський, І. Тарасов, В. Твердохлебов, Г. Тіктін, Г. Цехановський та ін) [3, с. 87-88].

Аналіз праць представників української класичної школи публічних фінансів дає підстави стверджувати, що у вітчизняній фінансовій науці на початку ХХ ст. сформувалася теорія державного бюджету й міцні засади бюджетного права. За визнанням самих дослідників, формування та

введення організаційно-планових начал у фінансовій діяльності, закріпило в науковій літературі підхід до трактування бюджету як основного фінансового плану держави. Не втратили своєї актуальності й розроблені ними принципи складання державного бюджету та визначені структурні складові бюджетного процесу. Останні передбачали в дії інтегровану форму принципів єдності, збалансованості, повноти, гласності, обґрунтованості, цільового використання бюджету і відповідальності всіх учасників бюджетного процесу. Провідною та актуальною темою наукової полеміки на той час постали питання специфіки державних доходів та розподілу видатків, концептуальні засади функціонування бюджету як основного фінансового закону держави з усіма його особливостями.

Водночас, бюджетна практика свідчила, що бюджет, в прагматичній дійсності тих часів, являв собою швидше не правову, а технічну норму внутрішнього розпорядку фінансового управління, до того ж вкрай непрозору. Звідси усі модернізаційні перетворення в бюджетній системі лише осучаснювали за формою історично складений механізм формування і використання державних фінансів, але були не в змозі переорієнтувати його на справжні потреби суспільного розвитку країни. Ця проблема, зрештою, залишається невирішеною і донині [11, с. 25-26].

Державні фінанси. О. Миклашевський вважав, що економічна політика держави повинна забезпечити реалізацію суспільної мети, що не співпадає з інтересами окремих індивідів, а державні фінанси мають слугувати матеріальною базою здійснення економічної політики [9, с. 20].

М. Цитович був одним із фундаторів науки про місцеві фінанси. Свої оригінальні ідеї, які увійшли в наукову світову скарбницю щодо проблеми місцевих фінансів, він виклав у праці «Місцеві видатки Пруссії у зв'язку з теорією місцевих видатків». Праця М. Цитовича є однією з небагатьох праць в українській, російській і європейській літературі того періоду, що присвячена місцевим видаткам і аналізу проблем, пов'язаних з ними. Його

теоретичні обґрунтування і висновки не втратили своєї актуальності, вони становлять фундамент, основи сучасної теорії самоуправління, наукових розробок з теорії місцевих фінансів. Праці М. Цитовича не мають аналогів у світовій фінансовій думці, і з цих позицій мають світове значення, а сам дослідник заслуговує світового визнання як один з фундаторів науки про місцеві фінанси [13, с. 91].

Бюджетний процес. Теоретичні дослідження бюджетного процесу українськими вченими базувалися на працях видатного російського вченого М. Сперанського щодо побудови державного бюджету. Він вважав, що «жодні видатки не можуть бути призначені раніше, ніж відшуканий буде дохід, що їм дорівнюватиме, оскільки будь-які видатки, не покриті скороченням інших видатків або збільшенням продуктивності і дохідності господарських джерел, є податком, явним або прихованим». Важливість цього висновку не тільки не втрачена, а й особливо важлива сьогодні для української бюджетної практики [13, с. 89].

Фінансові ініціативи М. Сперанського були обумовлені вимогами тогочасного економічного середовища Російської імперії, що спиралися на діючі тенденції та обумовлювали необхідність подальшого розвитку й удосконалення бюджетної системи Росії, та, відповідно, України, що була на той час частиною імперії. В своїй праці М. Сперанський виділяє найбільш актуальні фінансово-бюджетні проблеми та пропонує відповідні шляхи їх подолання. Для санації фінансів Російської імперії, на думку М. Сперанського, необхідно було виконати дві найголовніші вимоги: сплачувати борги й збалансовувати доходи з видатками. Зокрема він вважав, що необхідно було реалізувати наступні заходи:

- встановити принцип раціонального витрачання бюджетних коштів;
- здійснювати державні видатки за принципом «за надходженням»;
- збільшити державні доходи шляхом удосконалення податкової системи країни;

- забезпечити державному бюджету країни статус закону;
- забезпечити прозорість стосовно затвердження й виконання державного бюджету [15, с. 169].

Представники української класичної школи державних фінансів обґрунтували необхідність подальшого вдосконалення бюджетного процесу. М. Бунге був одним з перших, хто розпочав узагальнювати європейський досвід організації бюджетного процесу. Проблеми бюджетного процесу в контексті функціонування бюджету, податків і фіскальної політики знаходились в центрі уваги більшості представників української класичної школи публічних фінансів. Так, професор Л. Яснопольський порушив питання про вплив політичних інститутів і законодавства на бюджет і стан фінансів. Він чітко усвідомлював, що для успішної перебудови в суспільстві економічних, фінансових і організаційних відносин необхідні принципові політичні зміни. При цьому він вважав, що конституційні ідеї, спрямовані в консервативне, «мертве» політичне та суспільне середовище, до того ж кризового фінансового стану держави, завжди приречені.

На необхідності прозорості бюджетного процесу і залучення компетентних, але далеких від влади і бізнесу фахівців до його вдосконалення наголошував І. Янжул. Він зазначав, що влада повинна побудувати відповідно до цього загальнообов'язкові правові норми, які мають бути однаковими для можновладців, і підлеглих. Про це варто пам'ятати й сьогодні [11, с. 24].

На основі аналізу відмінності між державним і приватним господарствами, Й. Кулішер робить висновок (який не втратив актуальності й нині) про виняткову важливість формування державного бюджету та про необхідність «звітування щодо планових видатків». На думку Й. Кулішера, бюджет має бути захисником населення від надмірних зазіхань на його кошти [14, с. 11].

Проект реформи бюджетної системи, підготовлений В. Татариним, передбачав, насамперед, раціоналізацію бюджету. Бюджетна реформа мала пов'язати в єдине ціле головні інститути системи державної звітності: бюджет, контроль і касову справу. Вона передбачалась як елемент масштабнішого завдання, пронизаного загальними ідеями, а саме: законність і господарність у розпорядженні державними коштами, планомірність та єдність у державному господарстві, його підпорядкування загальнодержавним, а не відомчим інтересам. В умовах збереження самодержавства, правил оподаткування, домінування політичних, а не економічних засад у розподілі державних видатків, досягти бюджетної рівноваги та ефективності фінансової системи було неможливо. Через відсутність єдності державної політики, невизначеність її правових основ і політичних механізмів реалізації здійснити реформу в повному обсягу не вдалося. Л. Яснопольський дійшов висновку, що «визнати принцип гласності для керівників державної та фінансової політики того часу означало б поставити й самих себе, й увесь політичний лад у неможливе становище. Гласність сумісна лише з політикою докорінних реформ, що йдуть до свого логічного кінця, інакше вона перетворюється на самозаперечення». Отже, у дослідженні Л. Яснопольського було порушене питання про вплив політичних інститутів і законодавства на бюджет і стан фінансів [8, с. 85].

Відомий український економіст П. Кованько вказував, що бюджети повинні складатися за єдиною формою й з дотриманням принципів єдності бюджетної системи, збалансованості, повноти, обґрунтованості, цільового використання бюджетних коштів, відповідальності учасників бюджетного процесу. У дійсності масове поширення мала практика надкошторисних витрат, які призводили до порушення бюджетної рівноваги й дефіциту навіть у ті роки, коли річний розпис був складений з перевищенням доходів над видатками. Крім того, незважаючи на декларацію принципу

єдності бюджетної системи, тривало складання й затвердження звичайного й надзвичайного бюджетів, що сприяло зростанню боргового фінансування [6, с. 47].

В формуванні державного бюджету важливим питанням завжди були *джерела доходів бюджету*. В українській класичній школі державних фінансів наприкінці XIX – на початку XX ст. виокремлюється саме *теорія оподаткування*, що вважалася сутністю вчення про державні фінанси та бюджет. Податкова система вважалася найдієвішим інструментом державного втручання в економіку.

Українські економісти того часу вважали податки головним джерелом формування бюджету. Організація податкової системи була завжди у фокусі уваги вітчизняних фінансистів того часу. С. Іловайський наголошував, що оподаткування капіталу замість доходу може підірвати його продуктивність, для відновлення якої потрібен тривалий період. Окрім того, вчений відстоював ідею вищого оподаткування доходів від речових факторів виробництва – землі та капіталу – оскільки їхні власники мають кращі потенційні можливості отримання доходу порівняно з тими, хто розпоряджається і використовує тільки власну робочу силу [4, с. 85].

Теорія податків і бюджету поступово трансформувалася під впливом національно-демократичних традицій, принципів верховенства права та ідеології економічного лібералізму, що активно утверджувалися в українській фінансовій класичній школі державних фінансів впродовж XIX ст. Фундаментом історико-теоретичного осмислення еволюції державних фінансів у правничому та загальнополітичному аспектах стають праці В. Незабитовського. Він одним з перших в українській науковій спільноті розглядає податкову систему з урахуванням владних повноважень і грошових ресурсів, необхідних для її функціонування. В процесі подальших наукових дискусій стосовно природи податків і джерел їх сплати виокремлюються два теоретичні підходи:

податок становить плату за послуги держави і передбачає певну еквівалентність обміну між платниками і державою, як вважали Г. Сидоренко та М. Алексеєнко;

сплата податків є загальним обов'язком усіх членів публічних союзів (абсолютистська теорія жертви), як вважали І. Янжул, І. Тарасов, К. Воблий, С. Іловайський тощо [11, с. 17-18].

І. Янжул в своїй книзі «Основні засади фінансової науки, 1899» розкрив історичний розвиток джерел державних доходів від Стародавньої Греції до ХІХ ст., коли безперервне зростання потреб держави, нові політичні принципи та погляди спричинили утвердження у фінансовому господарстві національних систем суспільноправових або примусових джерел доходів, тобто податків. Концептуальну цілісність історичного експерименту забезпечує провідна ідея поступового утвердження суспільноправових засад формування доходів держави, які приходять на зміну приватноправовим, пов'язаним з ототожненням державної скарбниці з казною государя, домінуючою часткою доходів від державних промислів, невизначеним і епізодичним характером використання податей і повинностей як фіскальних засобів. І. Янжул особливо наголошував на ролі політичних чинників у формуванні національних фінансових систем [8, с. 81].

У теорії державних фінансів представники української класичної наукової школи зосереджувалися на двох об'єктах оподаткування, як джерелах доходів бюджету: майні та доході. Більшість з них вважала, що оподаткування капіталу замість доходу може послабити його продуктивність, а для її відновлення потрібен дуже тривалий час. Водночас вони визнавали більш справедливим саме оподаткування доходів від речових факторів виробництва, тобто землі та капіталу.

Об'єктами теоретичного аналізу українських економістів того часу були також інші види оподаткування, зокрема так званий промисловий

податок, що являв собою продукт нової економічної реальності в країні. На превеликий жаль, вказані дослідження не були досить вичерпними, ніхто з дослідників не спромігся запропонувати модель податкової системи з урахуванням українських національних особливостей розвитку і форм фіскалізму. Більшість українських вчених вважали за доцільне запровадження німецької податкової моделі. Це пояснювалося раціональністю оподаткування реального доходу, а не потенційних можливостей його отримання, що властиве французькій моделі. На думку П. Кованько, це стало однією з важливих причин того, що майже всі прямі податки XIX ст. були недосконалими. В реальній практиці оподаткування вони більш стримували, ніж стимулювали розвиток місцевого й державного господарства [11, с. 18-19].

Л. Яснопольський, аналізуючи джерела російського бюджету від XVII ст., вказував на такі характерні риси ведення державного господарства, як непорядкованість звітності, безконтрольність, відсутність законодавчих норм. Спроби модернізації фінансової системи, на думку автора, здебільшого закінчувалися невдачами через опір політичних кіл та консерватизм чиновництва. Так, дослідження етапів підготовки, розробки та реалізації плану фінансових перетворень М. Сперанського у 1810 р. підвело Л. Яснопольського до однозначного висновку: «кинуті в обстановку реакції, мертве політичне й громадське середовище, до того ж в умовах кризового фінансового стану держави, ці ідеї мали зів'язати не розквітнувши ... І як результат усієї політичної системи, в межах якої атрофія бюджетної правосвідомості та ідеї планомірності та закономірності у веденні державного господарства була лише одним з неминучих наслідків, ми бачимо пригнічений стан державного господарства, нездоланні дефіцити, падіння державного кредиту, нестійкість грошової системи» [8, с. 84].

Проти одностороннього та спрощеного підходу в оподаткуванні виступали І. Тарасов, Г. Сидоренко, Й. Кулішер. Зокрема, Г. Сидоренко зазначав, що використання різноманітних зборів і помірне оподаткування рухомого майна забезпечать більшу еластичність системи формування державних доходів і сприятиме розвитку господарства.

Прихильниками державного господарства податкового типу виступали І. Янжул, К. Воблій, Г. Сидоренко, І. Тарасов. Водночас, ці вчені вважали, що рівень оподаткування слід установлювати залежно від економічної ситуації в країні та переглядати відповідно до динаміки економічної кон'юнктури. Таким чином, і у фінансовій теорії, й у податковій політиці відбулося зміщення акцентів з точки зору фіскалізму до розгляду податку як засобу покращання економічного добробуту, що свідчило про формування модерної теорії податкової політики та утвердження соціальних засад державного втручання в економіку [4, с. 86].

Не менш важливим питанням за доходи, були й залишаються проблеми оптимального розподілу бюджетних коштів, тобто *витрат бюджету*. Вплив урядових витрат на розвиток народного господарства як нове явище економічного життя характеризував К. Воблій: «З одного боку, держава, виступаючи в ролі великого споживача різних товарів, впливає на попит і ціни; з другого - через податкову систему, підвищуючи одні податки і скорочуючи інші, держава може здійснювати регулюючий вплив на розподіл доходів, може вносити певні корективи в цю важливу сферу народного господарства». Таким чином, історичний аналіз сутності та динаміки державних витрат став науковою основою визначення регулюючої ролі державних фінансів в економічному розвитку [8, с. 82].

Державний кредит. В проблематиці державного бюджету особливої уваги заслуговують дослідження українською класичною школою державних фінансів проблем державного кредиту. Видатні українські

вчені-фінансисти М. Алексеєнко, М. Бунге, П. Мігулін, М. Мітіліно, М. Патлаєвський, І. Тарасов, В. Твердохлебов, Г. Тіктін, Г. Цехановський та ін. особливу увагу присвячували вивченню теоретичних засад та джерел фінансування потреб держави, серед яких особливе місце займає державний кредит [2, с. 43].

Концептуальним питанням досліджень українських учених-фінансистів були розміри державних запозичень та напрями використання залучених коштів. Вчені доводили, що від ефективності використання залучених державою коштів і залежать розміри боргу [1, с. 20].

Ґрунтовні дослідження державного кредиту зробив український вчений М. Алексеєнко. Він характеризує державний кредит як один із видів кредиту, водночас підкреслює, що «ознаки державного кредиту визначаються з аналізу основ державного господарства, дослідження відношення в ньому капіталів - оборотного і постійного і вивчення своєрідного способу реалізації виробництва, тобто умов установа оплати і форм цієї оплати (податки). Він розглядає позитивні та негативні сторони впливу державних позик на народне господарство, виходячи із продуктивності витрат залучених ресурсів [1, с. 18].

У роботах українських вчених пріоритетною була теза про необхідність комплексного та системного підходу до використання державного кредиту для потреб державного господарства. Використання державного кредиту залежить від здатності влади оцінити необхідність залучення коштів за рахунок позик, а не за рахунок підвищення податків, ефективно використати залучені кошти, щоб не переобтяжити країну та наступні покоління надмірним боргом. Ця думка є актуальною і для сучасної науки та практики державних фінансів більшості країн світу [1, с. 21].

Українські вчені підтримували тезу про доцільність державних запозичень для фінансування інвестиційних проектів, котрі принесуть

прибуток, за рахунок якого будуть повернені кошти з процентами. Більшість вчених підтримувала й фінансування соціальних проектів за рахунок позик. Якщо благами, створеними в результаті реалізації державних програм і проектів, користуватимуться декілька поколінь, то їх фінансування лише за рахунок податків означає надмірне оподаткування нинішнього покоління. Перевагу позикового фінансування проектів, вигідних також майбутнім поколінням, підкреслюють М. Алексеєнко, М. Мітіліно, І. Тарасов та інші вчені. Варто зауважити, що дискусія щодо меж і наслідків боргового фінансування триває й сьогодні [5, с. 18].

Висновки. Таким чином, наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. представники української класичної школи державних (публічних) фінансів розробили теоретичні концепції фінансового розвитку України. Зокрема, було розроблено теорію державного бюджету, сформовано наукові засади бюджетного процесу, системи оподаткування, розмірів та напрямів спрямування державних видатків та теорії державного кредиту з урахуванням національних особливостей країни [11, с. 27].

Праці українських вчених базувалися на провідних економічних теоріях того часу, розроблених представниками класичної школи політекономії в Англії, Німеччині тощо. В своїх працях українські економісти відзначали необхідність визнання основних принципів ринкової економіки, що вже були запроваджені в західних країнах. Також вони підкреслювали необхідність розробки та впровадження соціально-справедливої системи оподаткування, прозорості та виправданості головних державних видатків, неприпустимості корупції в системі управління державними фінансами.

Одним з головних напрямів досліджень українських вчених на той час стали теоретичні основи формування державного бюджету. Було відзначено, що бюджет повинен мати статус закону Російської імперії. Формування бюджету необхідно було здійснювати на системній основі,

так як надзвичайні витрати дуже негативно впливали на всю систему державних фінансів.

На жаль, на той час усі ці видатні напрацювання не знайшли свого практичного застосування у реальній практиці управління державними фінансами Російської імперії. Сама діюча система державного управління не сприймала новітні на той час теорії державних фінансів. Праці українських вчених класичної школи державних фінансів не стали затребуваними через невідповідність системи самодержавного управління імперією, що вже зовсім вичерпала себе, реаліям того часу.

Проте, спадщина видатних українських вчених-фінансистів залишилася для майбутніх поколінь. Вона стала потрібною лише після проголошення незалежної української держави, в якій управління державними фінансами взагалі, й управління бюджетним процесом зокрема, потребували зовсім нових, науково обґрунтованих підходів, ніж це було досі. Наукові праці української класичної школи державних фінансів й сьогодні є предметом активного обговорення та глибокого дослідження в сучасній українській економічній науці. На жаль, ще й досі не всі важливі положення теорій українських фінансистів класичної школи реалізовані в практиці управління бюджетним процесом в сучасній Україні, що, безумовно, є одним з чинників значної кількості недоліків державного бюджету України впродовж усього періоду незалежності. Ретельне дослідження спадщини української класичної школи державних фінансів кінця XIX - початку XX ст. є важливим завданням усіх сучасних українських науковців, що досліджують проблеми формування державного бюджету та управління державними доходами та витратами.

Література:

1. Бец, О. І. Боргова проблематика в українській класичній школі державних фінансів [Текст] / О. І. Бец // Фінанси, облік і аудит. - 2013. - Вип. 2 (22). - С. 15-22.
2. Бец, О. І. Еволюція наукових концепцій державного кредиту і державного боргу [Текст] / О. І. Бец // Ринок цінних паперів України. - 2013. - № 9-10. - С. 39-45.
3. Бойко, С. В. Фінансова думка України як навчальна дисципліна та складова формування професійної компетентності майбутніх фінансистів [Текст] / С. В. Бойко // Бізнесінформ. - 2015. - № 9. - С. 84-90.
4. Голубка, С. М. Теоретичні засади природи та сутності податку в українській економічній думці (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) [Текст] / С. М. Голубка, А. А. Чинчик // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. - 2015. - Вип. 3. - С. 84-87.
5. Лісовенко, В. В. Державний борг: концептуальні засади та макроекономічні аспекти [Текст] / В. В. Лісовенко, Л. Я. Бенч, О. І. Бец // Фінанси України. - 2014. - № 12. - С. 7-31.
6. Небрат, В. В. Генезис финансовых институтов как основа рыночных преобразований: историко-экономический анализ [Текст] / В. В. Небрат // Наукові праці ДонНТУ. Сер.: економічна. - 2009. - Вип. 37-2. - С. 43-48.
7. Небрат, В. В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці ХІХ - початку ХХ ст. [Текст] / В. В. Небрат // Економіка України. - 2013. - № 3 (616). - С. 77-85.
8. Небрат, В. В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці ХІХ - початку ХХ ст. (продовження) [Текст] / В. В. Небрат // Економіка України. - 2013. - № 4 (617). - С. 80-89.

9. Небрат, В. В. Формування концептуальних засад дослідження фінансів в українській економічній думці XVIII - початку XX ст. [Текст] / В. В. Небрат // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. - 2011. - Вип. 44. - С. 9-28.
10. Небрат, В. В. Характеристика джерел вивчення історії фінансової думки України [Текст] / В. В. Небрат // Вісник ТНЕУ. - 2012. - № 2. - С. 83-88.
11. Опарін, В. М. Українська класична школа публічних фінансів [Текст] / В. М. Опарін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. - 2015. - № 10. - С. 7-31.
12. Пасічник, Н. До питання становлення фінансової науки в університетах українських губерній Російської імперії в XIX - на початку XX століття [Текст] / Н. Пасічник // Нова Україна. - 2013. - № 13. - С. 29-35.
13. Федосов, В. М. Наукові здобутки представників київської фінансової школи кінця XIX початку - XX століття [Текст] / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Економічна теорія. - 2011. - № 4. - С. 79-93.
14. Федосов, В. М. Українська фінансова наука: генеза, еволюція, ренесанс [Текст] / В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. - 2012. - № 3. - С. 3-30.
15. Чуркіна, І. Є. Еволюція наукових концепцій щодо проблематики бюджетної системи [Текст] / І. Є. Чуркіна // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2014. - Вип. 2 (53). - С. 164-172.